

Tajemství smírčích křížů

Klesáme vlhkým lesem stále níž a níž. Kdesi před námi, schovaný za houštinou uschlých stromů, ztrouchnivělých polomů a mladých smrčín má být daleko od všech lidských cest ukrytý jeden z největších kamenných křížů v republice. Konečně přicházíme na kraj lesa. U nohou se nám leskne nehybná hladina ramene Želivky. Rozhostilo se tesklivé ticho. Je to divné místo, tmavé a ponuré. Ještě pár desítek metrů a už ho vidíme: vysoký bezmála půldruhého metru stojí na ostrůvku uprostřed bažiny kamenný monolit. Podle pověsti tu husité zavraždili jednoho z mnichů na útěku z vypleněného želivského kláštera. Memento mori - Pamatuj na smrt, varuje kačerovský smírčí kříž na Benešovsku bezmála již 600 let.

NA 1500 KAMENNÝCH STĚL

Společnost pro výzkum kamenných křížů eviduje v Čechách více než 1500 objektů, které lze po významové nebo historické stránce zařadit do skupiny kamenných, nebo jak se v poslední době často, ale ne úplně přesně říká, smírčích křížů. Přitom tento seznam není a pravděpodobně ani nikdy nebude konečný. Mnohé kříže a kamenné stěly vzaly za své při stavbě silnic a dalších úpravách krajiny, některé ukradli zloději, kteří je vesměs úspěšně pašují do zahraničí, zvláště do Německa. Na druhou stranu se neustále objevují kříže nové. Nejvíce takových objevů přichází poslední dobou z východních Čech, což odporuje zažitému názoru, že tvůrci křížů na našem území byli ponejvíce němečtí kolonisté. Konečně na vzrůstající zájem o tuto zajímavou část národní historie zareagovali i někteří vydavatelé map. V posledních vydáních série Klubu českých turistů jsou už například na mapách pro rozlišení od božích muk označeny smírčí kříže speciální značkou.

Móda kamenných křížů, kdy tajemno, které z nich vyzařuje, fascinovalo lidi masově, u nás vrcholila od konce 19. století do 2. světové války, kdy vycházelo hned několik časopisů, na jejichž stránkách se pravidelně o smírčích křížích psalo. Na stránkách Českého lidu o nich psal i známý Jindřich Šimon Baar. Díky podpoře c. k. ministerstva kultury se při soupisu historických památek zpracovávaly také pečlivé seznamy těchto křížů. Na "úřední" snahy navázal zájem lidových badatelů. Jedním z nich byl Franz Wilhelm, který v roce 1900 jako první upozornil na souvislost křížů se smírčími smlouvami, jež se od středověku až do 17. století uzavíraly mezi rodinami obětí a vrahem v zájmu dosažení hmotného odškodnění a jakéhosi smíru.

SVĚDCI DÁVNÝCH TRAGÉDIÍ

Mezi stovkami kamenných křížů, na které u nás poutník může, ať již plánovaně, nebo i naprosto nečekaně narazit, jsou kameny s věky omšelým reliéfem latinského, řeckého, templářského, golgotského, klínového, kotvicového, maltézského nebo jetelového kříže.

Vzácněji se vyskytují i vyryté kříže svatoantonínské, berličkové nebo keltské. Některé jsou vysoké jen pár desítek centimetrů, jiné mají mnohdy značně přes metr, a občas mohou dosáhnout výšky přes 150 cm. Zcela unikátní lahůdkou je nalezení kruhových keltských stél s vytesanými nebo vyrytými křížovými znaky. Na některých kamenech nebo křížích najdeme dosud patrné nápisy v češtině, němčině či latině, mající vztah k jeho původu, letopočty tragédií nebo i vytesané znaky smrtících zbraní - kuší, mečů, dýk, kopí, sekýr, kladiv apod.

Ve většině případů se už asi nedozvíme, co se na tomto místě před stovkami let stalo. Jen u některých kamenů nám roušku jejich tajemství pomohou podhalit místní pověsti nebo vzácně i seriózní historické prameny. Nejčastějším důvodem vzniku smířčích křížů byla něčí násilná nebo nepřirozená smrt. Smrtící úder vedla ruka nešťastného milence, ať už proti soku, nebo proti té, která ho zradila. V několika případech tomu bylo i naopak a vrahem byla žena. Občas nalezneme pověst o vzájemném posekání dvou dívek kvůli chlapovi, přitom jejich nejčastější zbraní byly tehdy srpy. Pokud se na místě vyskytuje více smířčích křížů, traduje se v okolí poněkud morbidní story o vyvraždění celého zástupu svatebčanů zhrzeným milencem nebo o nešťastném pádu svatebního vozu do propasti. Jinde kříže připomínají souboje, lhostejno jestli urozených lidí, nebo řemeslníků. Důvodem k násilí byl i konkurenční boj obchodníků. Mnohé kříže, přírodou často velmi důkladně zamaskované, jsou na místech různých léček a přeпадů spojek, kurýrů nebo průzkumníků.

Nápis na takovém dobře schovaném smířčím kameni v rokli Ostrožského potoka u Lipné na

Chebsku připomíná, že tu otec zavraždil vlastního syna Jošta a byl za to 7. 3. 1676 popraven mečem. Historicky doložená je vražda u lesních rybníků nedaleko Hůrky na Ašsku, kde je jeden z nejstarších křížů vybudovaných na důkaz pokání za spáchaný hrdelní zločin. Podle smířčí smlouvy ze 4. 5. 1495 "Jiří Zedwitz z Libé zabil Hanse Roglera z Hazlova a smírem mu bylo uloženo zaplatit 30 guldenů a postavit kamenný kříž". Jak je vidět, ve středověku tedy kupodivu nemuselo platit ono biblické oko za oko, zub za zub. Naopak. S výjimkou zabítí významných osobností se tehdy v právním řádu razila možnost vykoupit se z výkonu fyzické msty, odložit jej na neurčito výměnou za odškodnění příbuzných obětí a účinné pokání. V moravských právních knihách, Tovačovské a Drnovské, je zaznamenán způsob "pokory" a uznání viny, při kterém měl pachatel vraždy bos, toliko v košili, nesoucí meč

ulehnout s rozepjatýma rukama (jeho tělo tvořilo kříž) tváří dolů na hrob své oběti a třikrát poprosit, aby byl zachován při životě. Podobným projevem kajícího za spáchaný skutek bylo i postavení kříže. Na našem území a obecně v Evropě totiž od středověku až do třicetileté války v 17. století v právním řádu přežíval nedostatek veřejné iniciativy při pronásledování trestných činů včetně těch nejzávažnějších. V tehdejší době, kdy ještě neexistovala policie v dnešním slova smyslu, se totiž pachatel mordu dostal častěji před soud ne kvůli obžalobě zástupcem státu či obce, ale aktivitou soukromé osoby, většinou příbuzného oběti. Ten měl v podstatě dvě možnosti - buďto vraha zažalovat u soudu a žádat hrdelní trest, nebo se s ním domluvit mimosoudně na jakémisi odškodnění a finanční kompenzaci, což znamenalo, že se pachatel vyhnul jakékoliv další právní odpovědnosti. Soud dokonce často i během líčení apeloval na žalující stranu, aby této možnosti využila.

K tomu docházelo uzavřením takzvané smírčí smlouvy, která měla právní sílu a vylučovala trestnost pachatele. Podle starého českého zemského práva existovala i další možnost, kdy soud, respektive žalobce žaloval jednak pro zabití, dobovým termínem "poháněl z hlavy", a vedle toho ještě žádal tzv. "příhlavní peníze" jako finanční odškodnění. Uzavřít smírčí smlouvu bylo dokonce možné i po vynesení rozsudku smrti těsně před popravou.

Kdo bude za svůj čin popraven a kdo se bude moci vykoupit penězi a postavením kamenného kříže, neurčovalo jen zemské trestní právo, ale také práva městská. Konečně, ani zemské zákony v Čechách nebyly stejné jako na Moravě. Byl to pěkný zmatek. V Čechách se městské právo řídilo povětšinou saským městským právem, zvaným též magdeburské. Výjimkou bylo Chebsko, které se ke Království českému definitivně připojilo až ve 14. století, do té doby spadalo pod zemské právo svaté říše římské, a přesto je zde hustota křížů a stél snad největší v zemi.

Přesně určit, od kdy se kamenné kříže jako důkaz pokání začaly budovat, nejde, zato lze poměrně přesně označit dobu, po které už uzavírání smírčích smluv nebylo možné. V oblastech podřízených zemskému právu to bylo po ukončení třicetileté války s utužením panovnického centralismu. Tam, kde platilo městské právo, sice k podobnému uzákonění došlo již v roce 1579 v Koldínově zákoníku, ten však pro odpor severočeských měst dlouho nebyl uznáván a všeobecně začal platit také až na počátku 17. století.

HRANIČNÍ KAMENY A CELNÍ ZNAMENÍ

Ne všechny kamenné kříže a stély, které nacházíme, však vznikly jen v souvislosti se smírčími smlouvami mezi pozůstalými a vrahy. Ukazuje se, že hodně křížů postavili příbuzní na památku a pro klid duše zemřelého, někdy jako varování pro poutníky na místě nešťastné události, kterou nápisy nebo symboly na kamenech vysvětlují. Dozvídáme se tak, že na místě došlo ke smrti pádem stromu, přejetí vozem, usmýkání koňmi, zabití bleskem, závalem pod tunami bláta nebo hlíny a umrznutí. Poměrně časté jsou tyto kameny a kříže na Vrchovině v okolí Jihlavy, Žďáru, Třebíče, Pelhřimova a Humpolce nebo na Moravě v okolí Olomouce, Brna a Uherského Hradiště.

Některé kříže či kamenné stély se dají vysvětlit či dokonce historicky doložit jako prastaré hraniční kameny. To je třeba příklad kamenného kříže v obci Podhradí u č. p. 314, který byl postaven 1. prosince 1290 Jindřichem z Plavna na hranici Ašska. Jiné kříže, vesměs také z těchto končin, dodnes označují hranice státu, dříve království a knížectví, např. u Polné u hraničního kamene 9/8 nebo na místě zvaném Výhledy v katastru Horní Hraničné také na Ašsku. Jinou zajímavostí je, že v některých kamenných křížích, zvláště ve východních Čechách, nalezneme stejně jako v prastarých keltských hraničních kamenech zvláštní

vyhloubené otvory. Zatímco význam, jaký měl otvor u Keltů, neznáme, podle našich prapředků měl důlek zázračnou moc. Věřilo se například, že pokud dívka do tohoto otvoru o půlnoci zastrčí pár vlasů toho, na koho si myslí, spolehlivě to v onom šťastlivci vzbudí vášně a lásku. V severních a západních Čechách se zase věřilo, že z něho vyškrábaný prach má uzdravovací schopnosti.

Někdo kamenné kříže přisuzuje misijní cestě Cyrila a Metoděje. Údajně měly tyto kameny ukazovat

směr jejich putování. Na rozdíl od jiných zemí se však žádný z kamenů na našem území k této variantě nedá historicky přiřadit. Ze stejného důvodu je nutno odmítnout i teorii, podle které jsou kříže symbolem germanizace. Stačí se totiž podívat na mapu výskytu křížů a stél, abychom okamžitě viděli, že se s těmito památkami můžeme setkat nejen v oblastech dříve obydlených sudetskou menšinou, ale i v krajích ryze českých, a dokonce i v těch částech Německa, které dříve byly součástí Čech. Jeden z takových důkazů můžeme najít na hradě Ojvín v Lužici, který kdysi patřil Karlu IV. Pod berličkovým křížem vyrytým do skály je dodnes patrný letopočet z roku 1336, kdy celé území bylo nejen pod českou nadvládou, ale původní obyvatelstvo tvořili Němci, ale naši lužickosrbští "bratránci".

Některé kříže vzniklé v 17. století byly vztyčeny z náboženských důvodů na oslavu vítězství katolíků. Také otřesné zážitky ze třicetileté války se odrazily v tradici smírčích křížů. Podle pověstí jsou pod některými pohřbeni v boji zabití či jinak zamordovaní švédští vojáci, např. na Českolipsku. Krásný pískovcový kříž u Velenic říká, že zde byl zabit místní sedlák, jehož pacholek zběhl k nepřátelskému vojsku.

Utrpení z jiné války, která se přehnala přes naše území, dosvědčuje kamenná deska s reliéfem kříže a vytesanou kuší. I když tomu vyrytý letopočet 1665 odporuje, pověst říká, že zde, pod kopcem Tábor v okrese Jičín došlo ke krvavému boji mezi rakouskou a pruskou hlídkou. Na některých místech muselo v minulosti opravdu dojít k bojům, protože když se na konci 19. století pod vlivem módního zájmu o kamenné kříže pod "válečnými" kameny začalo kopat, našly se tu lidské kosti, zbraně nebo dokonce součásti válečnické výstroje. Jedním z míst, kde byly pod smírčími kameny nalezeny a vykopány pozůstatky obětí útoků, je i kamenný, 70 cm vysoký kříž s letopočtem 1700 u potoka Černá na Jičínsku, kde neznámý vrah zákeřně zastřelil z oken brodské hospody jízdního kurýra.

Ačkoliv mezi kamennými kříži jsou početně zastoupeny jen několika procenty, jsou kruhové křížové kameny velmi zajímavé. Vyskytují se až na nepatrné výjimky v západních Čechách. Podle jedné z teorií to jsou zbytky celních znamení na starých kupeckých cestách. Velmi nápadná je jejich podoba s bretaňskými keltskými náhrobními kameny. Jeden z nejmajestátnějších "keltských" kamenů je obrovská, více jak 135 cm vysoká kamenná stéla s trojicí kruhů s vytesanými kříži, která má naprosto věrné kopie nejen v západní, ale i jižní Francii. Stojí usazená na kraji lesa mezi skalami u Lubence na Rakovnicku. Jen o několik kilometrů dále u Ležky najdeme další skvěle zachovalou kruhovou stélu na klínové základně s vytesaným berličkovým křížem, vysokou 120 cm.

Největší z nich, vynikající pozdně gotická kamenická práce, je 142 cm vysoký kruhový kámen s vytesanými otvory napodobujícími kružbu gotických oken, který nalezneme na nádvoří hradu Loket.

Ne vždy však teorie o celních znameních může obstát. V Bezděkově u Tachova je další keltský kříž, neobyčejně plasticky zarostlý do kořenů staré lípy, na žádné obchodní cestě ale neleží. Nedaleko Tachova, v obci Vítkov, stojí hned dvě "keltské" kruhové stély. Podle

místních lidí jde o tzv. husitské kříže, protože v těchto místech tábořila husitská vojska před vítěznou bitvou s křižáky. Protože však mají na zadní straně vyrytý symbol rychtářského práva (žezlo a sekeru), je možné, že skutečný důvod jejich vzniku musíme hledat v uplatňování starého práva svobodných hraničářů z Českého lesa.

Podobně záhadně se tváří kruhová keltská stéla v křoví na opuštěné silničky za Lomem u Tachova s vytesaným klínovým křížem a výstražným znamením na boku, tvořeným mečem a uťatou rukou. Zdá se, že na tomto místě došlo k useknutí ruky nepoctivému lapkovi.

Ať už ale byly důvody pro vznik smírčích kamenů, stél nebo křížů jakékoliv, dnes jsou to vzácní a tajemní svědci historie. Za svými chladnými a mlčícími obrysy skrývají utrpení, bolest, krev a žal a stále varují oním latinským Memento mori - Pamatuj na smrt a buď druhému přítelem, ne vlkem.